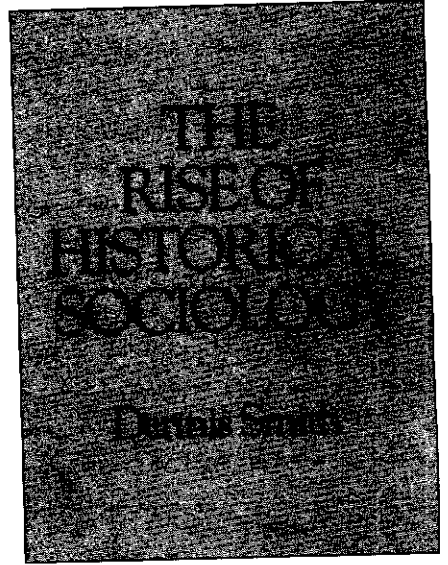

اثری خواندنی در جامعه‌شناسی تاریخی

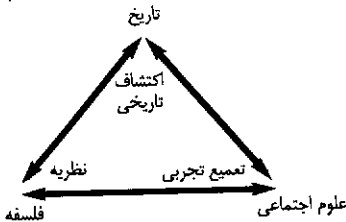
○ The Rise of Historical Sociology
○ Dennis Smith
○ Polity Press
○ ۱۹۹۹

○ محمدرضا مهدیزاده

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه تهران

جامعه‌شناسی معرفت را به خود می‌گیرد که در دل آن جامعه‌شناسی تاریخی خانواده، شهر، انحرافات، توسعه، سیاسی و... واقع می‌شود. هرچند امروزه به نظر می‌رسد با رویکرد تاریخ‌نگاران به تبیین علی، آنها به جامعه‌شناسی بیشتر نزدیک شده‌اند و مرز میان‌شان کم رنگ شده - به گونه‌ای که گیدنز هیچ تمایز منطقی یا روش‌شناختی بین تاریخ و جامعه‌شناسی نمی‌شناسد^۱ - اما می‌توان گفت که روابط آنها با یکدیگر و نیز فلسفه یک رابطه متقابل و متکامل است به گونه‌ای که می‌توان فلسفه، تاریخ و علوم اجتماعی^۲ را به موازات نقش نظریه، اکتشافات تاریخی و تعمیم تجربی^۳ در رئوس و زوایای داخلی و خارجی مثلی قرار دارد که با یکدیگر هندسه تاریخ را بنا می‌کنند، به گونه‌ای که هرچند تاریخ ناظر به رویدادهای زمان و مکانی خاص و منفرد است اما بعد از کشف آنها در صدد انجام تعمیم و استخراج قوانین شبه علی و سرانجام ارائه نظریه‌ای مبنی بر وجود طرح سازوکار و فرآیند مربوط به رویدادهای رخ داده هستیم.

باتوجه به این که حول رئوس این مثلث در کشور ما، تاکنون کمتر هندسه دانی از علوم انسانی کار کرده و حتی کارهای بیشتری هم که حول تاریخ و تاریخ‌نگاری شده، عمدتاً در سنت تاریخ‌نگاری محض

«تغییر متقابل گذشته و حال، رویدادها و فرآیندها، صورت گرفتن کنش‌ها و ساختاربنندی شدن آنها و در نهایت تلاش برای پیوند زدن، تئور و ایضاح مفهومی، تعمیم تطبیقی و کشف تجربی با یکدیگر.» (ص ۳) نوعی جامعه‌شناسی تاریخی که هم مورخین و هم جامعه‌شناسان آن را به ثمر می‌رسانند.

بدون شناخت گذشته و تجزیه و تحلیل و صورت‌بندی آن از چشم امروز، نه می‌توان موفقیت و کامیابی‌های طرح‌های عظیم اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را ارزیابی کرد و نه می‌توان از آنها به عنوان منبع و چراغ راهی برای آینده استفاده نمود، جامعه‌شناسی تاریخی شاهرهای است برای کشف قانونمندی‌های اجتماعی، آزمایشگاه و بستری برای آزمون فرضیات مطروحه (دسته کم باب طبع ابطال‌گرایان!) و ماده خام و مطالعات اکتشافی اولیه‌ای برای تدوین فرضیات نوین؛ این جنبه‌ها و خدمات کاربردی مهم است که این رشته از منظر انتقادی در اختیار جامعه خویش قرار می‌دهد.

از آنجا که تغییر و پویایی همیشه همراه جوامع انسانی بوده است، جامعه‌شناسی تاریخی نیز به نحوی در مطالعات بنیانگذاران اولیه جامعه‌شناسی مضمور و مکنون بوده است در حقیقت سنت جامعه‌شناسی تاریخی به کارهای دورکیم در صور ابتدایی حیات دینی و تقسیم کار، مطالعه تطبیقی وبر در اخلاق پروتستانی و تز تکاملی مارکس از رشد نیروهای تولیدی به سبک ماتریالیسم دیالکتیکی برمی‌گردد - اما نه در معنای منضبط، مستقل و آکادمیک امروزی آن، که بیشتر نقش یک رشته فرانتزری همچون

اگرچه جامعه‌شناسی تاریخی، به وجهی سامان یافته، رشته‌ای و دربرگیرنده حوزه، قلمرو، پرابلماتیک و روش‌شناسی ویژه خویش، خاصه در بُعد آکادمیک و تثبیت یافتن در مقام یک رشته دانشگاهی، عصری خیلی طولانی نسبت به سایر حوزه‌های جامعه‌شناسی ندارد، اما تأخر در نزول اجلال آن در کشور ما نیز آن را بیشتر در دره فقر علمی و مطالعاتی افکنده به گونه‌ای که تلاش برای صعود و ارتقا آن هنوز ابتدای راه خواهد بود.

این که جای جامعه‌شناسی تاریخی در میان سایر حوزه‌های جامعه‌شناسی کجاست و آنها چه نسبتی با یکدیگر دارند؟ این که این حوزه یک حوزه اخص است یا اعم که سایر رشته‌های فرعی جامعه‌شناسی را در برمی‌گیرد یا نه؟ این که فرق میان تاریخ و جامعه‌شناسی تاریخی و در نتیجه مورخ مدرن و جامعه‌شناس چیست؟ و این که آیا به راستی تاریخ در جامعه‌شناسی تاریخی استحاله یافته (گیدنز و آبرامز) و... پرسش‌های مناقشه‌برانگیزی است که قبل از ورود به موضوع این رشته می‌تواند اهمیت اندیشه فرانتزری، فلسفی و نظریه اجتماعی را پیرامون جامعه‌شناسی معرفت تاریخی به ما متذکر شود.

اما در میان این مباحث، تعریف عامی که از جامعه‌شناسی تاریخی ارائه می‌شود، آن را رشته‌ای می‌داند که در صدد بررسی فرآیندها و مکانیسم‌های تغییرات در جوامع می‌داند، تغییراتی اجتماعی که سیمای جوامع را دگرگون یا بازتولید می‌کند. مطالعه گذشته جوامع، برای کشف این که آنها چگونه عمل می‌کنند، چگونه تغییر می‌کنند و سرانجام جستجوی

نخبه‌گرایانه بوده است، کتاب حاضر، علی‌رغم آن که در ۱۹۹۱ نگاشته شده، می‌تواند راهنما و ارائه‌کننده بینش نوینی در مطالعات جامعه‌شناسی تاریخی در کشور ما و بازکننده باب آشنایی و ورود به این رشته عظیم را داشته باشد.^۵

نگاهی به کتاب

دنيس اسمیت مؤلف کتاب که در همین زمینه چندین کتاب از جمله کتاب «تضاد و توافق: صورت‌بندی طبقاتی در جامعه انگلیس ۱۹۱۴-۱۸۳۰» را نگاشته در فصل نخست کتاب، جامعه‌شناسی تاریخی را قفونوسی می‌داند که از خاکستر آتش جنگ توتالیتریسم و فاشیسم اول و دوم سر برآورد و با ایستادن بر فراز کارهای سه نسل و تلاش و آثار آنها، به وضع امروزیین اوج و اعتلا دست یافته است. رشته‌ای که به زعم او به واسطه خصوصیت رژیم‌های توتالیتیر دهه ۱۹۴۰ با دیدگاه انتقادی آن، در حال انقراض بود، با کارهای جامعه‌شناسی تاریخی کلان والراشتاین، گیدنز، اندرسون، شاما و کندی به تعالی دست یافت. از نظر او «هدف جامعه‌شناسی تاریخی جست‌وجوی سازوکاری است که با آن جوامع تغییر می‌کنند یا خودشان را با آن بازتولید می‌کنند. جست‌وجوی ساختارهای پنهانی که برخی از آنها آرمان‌های انسان‌ها را سرکوب می‌سازند و برخی را متحقق می‌کنند چه آنها را دوست بدانیم و چه ننداریم... کشف پیش شرط‌های اجتماعی و نتایج تلاش‌های برقراری یا ممانعت از ارزش‌هایی چون آزادی، برابری و عدالت» (ص ۱۰)

اسمیت در این کتاب حکایت سه نسل از جامعه‌شناسان تاریخی را (در فصول ۲ تا ۴) بازمی‌گوید که این قفونوس را از خاکستر جنگ جهانی دوم زنده کردند و با بررسی‌های تاریخی خویش، پیرامون نابرابری‌ها و جنبش‌های اجتماعی دهه ۱۹۶۰ آن را به پرواز درآوردند (فصل ۳) و در نهایت آن را با دیدگاه‌های مارکسیستی - جهانی و بررسی قدرت و نیز نظریه‌پردازی به اوج رساندند (فصل ۴). کتاب با بررسی فرآیندهای پیامدهای مطالعات این نسل‌ها و اثر آنها بر جامعه‌شناسی تاریخی دهه ۱۹۹۰ و دسته‌بندی این مطالعات پایان می‌پذیرد.

(فصل ۵)

به نظر اسمیت جامعه‌شناسی تاریخی تاکنون سه مرحله تاریخی را پشت سر نهاده و نسل‌های محققان با گرایش‌های مختلف و تجارب تاریخی متفاوت را در خود پرورش داده است: به گونه‌ای که مرحله اول آن قبل از دهه ۶۰ در کارزار با توتالیتریسم و تأکید بر لیبرالیسم راست‌گیشانه و دمکراسی برای حل مشکلات موجود بدون نیاز به تغییرات نهادین بنیادی در جامعه با تأثیر از پارسنز، توسط تی. اس. مارشال، اسملسر، آیزنشتات، لیپست و بندیکس دنبال شد.

مرحله دوم مربوط به اوایل دهه ۶۰ و مقاومت با کشف دوباره نابرابری‌ها و جنبش‌های مقاومت اجتماعی است که بعد از کار مارک بلوخ و نوربرت الیاس توسط باری ننگتون مور، تامسون و بعدها در دهه ۸۰-۱۹۷۰ توسط چارلز تیلی و تدا اسکاچپول پی‌گیری می‌شود. مرحله سوم همزمان با اضمحلال جهان دوقطبی جنگ سرد و عقب نشینی شوروی از افغانستان و کارهای پری اندرسون در بررسی شرق و غرب اروپا و ارتباط میان کشورهای جهان اول و سوم با یکدیگر توسط والراشتاین، برودل، مان، اسکاچپول، کالینز و گیدنز آغاز می‌شود.

به زعم اسمیت، ظهور جامعه‌شناسی تاریخی در فضای ساختی کارکردی و لیبرال دموکراسی آمریکایی توسط اسملسر (شاگرد پارسنز) آغاز می‌گردد که با کتاب «تغییر اجتماعی و انقلاب صنعتی» خویش به تبعات ناشی از تفکیک ساختاری و افزایش خرده سیستم‌ها و پیچیدگی آنها در طی مراحل مختلف - که با انقلاب صنعتی پدید آمده بود - می‌پرداخت؛ تحولاتی چون جدایی احزاب سیاسی از نظام‌های خانوادگی اشرافی، جدایی ارتش و خدمات عمومی از نظام‌های سیاسی اولیه و... کار وی بیشتر ناظر به راهبری و هدایت تغییرات اجتماعی بود تا تغییر در خود نظام.

در همین سنت آیزنشتات «نظام‌های سیاسی امپراطوری» و تغییرات در دیوانسالاری آنها و نهادینه شدن این نظام‌ها در این نوع دیوانسالاری‌ها را به بررسی می‌گذارد و مارتین لیپست در دو کتاب «انسان سیاسی» و «نخستین ملت جدید» با تاسی از الگوی آمریکایی به شرایط نظم دموکراتیک و زمینه‌های مؤثر در دموکراسی‌های پایدار و چگونگی تبدیل انقلاب‌های پوپولیستی - مثل آمریکا - به رژیم‌های غیراقتدارگرای پایدار و تولد ملتی نو را با مطالعه تطبیقی و تجربی (استفاده از نمونه‌دهی به شاخص‌های موردنظر برای هر کشور مورد مقایسه) فرانسه، آمریکا، آلمان، سوئد و... دنبال می‌کند و ایدئولوژی و کشمکش اجتماعی را نیز مارشال و بندیکس مورد مطالعه قرار می‌دهند: مارشال در «شهروندی و طبقه اجتماعی» به چگونگی پیدایش حقوق مدنی، سیاسی و در نهایت اجتماعی از قرون وسطی به بعد می‌پردازد، عصری که این حقوق در آن تنها به نوع پایگاه، طبقه و ثروت فرد وابسته بود و با از هم پاشیدن این جوامع، تمایزات مذکور در حقوق و در نهایت حقوق شهروندی زاده شد و با خود تضادهایی در سطح ساختاری همچون عدالت / بازدهی، توافق / رقابت، شهروندی فعال / شهروندی منفعل پدید آورد. بندیکس هم با نگرشی متفاوت «شهروندی و پیدایش ملیت» و نیز تضادهای ناشی از صنعتی شدن بین کارفرمایان و کارگران و... را در «کار و اقتدار در صنعت» پی‌گرفت که نظم قدیمی را از شکل انداخته

و صورت‌بندی جدیدی را در روابط کار در داخل و خارج کارگاه‌های صنعتی ایجاد کرده بود.

اسمیت معتقد است جامعه‌شناسی تاریخی با خارج شدن از سنت ساختی کارکردی وارد عرصه جدیدی می‌شود که با رویکرد به عدالت و سلطه همراه با تاریخ‌نگاری مکتب آنان و بررسی پیوندهای انسانی در اثر عظیم دوجلدی «جامعه فتودالی» ۱۹۶۱ مارک بلوخ و بررسی «فرآیند متمن شدن» الیاس شروع می‌شود. بلوخ رشد پیوند میان رهبران نظامی قدرتمند و حامیان آنها را در قرن ۹ و نیز طبقات اجتماعی و سازمان‌های سیاسی فتودالیسم قرن ۱۱ به بعد و تحولاتی چون جایگزینی خدمات کاری با نقدی و... را در جامعه فتودالی به بررسی می‌نهد و اسکلت جامعه فتودالی را به خوبی در معرض پرتونگاری اشعه X تحقیق خویش می‌گذارد. از سویی الیاس به جای کنش، فرد را در مرکز توجه قرار می‌دهد تا جنبه‌های روانشناختی و اجتماعی زندگی بشر را که به هم وابسته‌اند در صورت‌های اجتماعی مرتبط با انسان‌ها نشان دهد و از این‌رو سیر تمدن از Courtoisie به Civilite و سرانجام Civilisation را به ترتیب در جوامع قرون وسطی، استبدادی و بورژوا همراه با تشکیل دولت پی می‌گیرد.

به زعم اسمیت، نسل متکبر مور و تامسون برخلاف الیاس و بلوخ که به نزاع برای بقا توجه داشتند، دغدغه ارزش‌ها و معنی را وارد جامعه‌شناسی تاریخی می‌کنند، دو نفری که علی‌رغم وابستگی تاریخی به احزاب چپ، عقل‌گرای انتقادی بودند و یکی از آنها «ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی» را در جوامع دهقانی و کشاورزی تازه نوسازی شده همراه با طبقات زمین‌دار و طبقه نوسازی‌کننده و نوع ائتلاف آنها و نیز نوع خشونت یا انقلاب به کار رفته برای این نوسازی را - که می‌تواند به پیدایش نظام اجتماعی جدید (دموکراسی یا فاشیسم یا کمونیسم) بینجامد - مورد مطالعه قرار می‌دهد، و دیگری اثرات استثمار اقتصادی و سرکوب سیاسی صنعتی شدن را در «پیدایش طبقه کارگر انگلیس» ۱۹۶۳ همراه با پیدایش آگاهی طبقاتی و فرهنگ مشترک آنها به بحث می‌گذارد.

تیلی و اسکاچپول را که هر دو دانش آموخته هاروارد هستند، اسمیت، در بین نسل دوم و سوم جامعه‌شناسی تاریخی قرار می‌دهد، دو فردی که به نحوی بحث‌های روش‌شناسی را هم وارد این رشته کردند (اسکاچپول در کتاب «روش و بینش در جامعه‌شناسی تاریخی» ۱۹۸۴ به منطقی تحلیل تطبیقی پرداخت، و تیلی هم به آزمون دقیق فرآیندهای تاریخی چون پرولتریزه شدن، صنعتی شدن، شهری شدن، ایجاد دولت و...)

اسکاچپول در «دولت‌ها و انقلاب‌های اجتماعی» شرایط انقلاب را ظهورکننده و نه ساخته شده و

حاصل بی‌قصد و غرض تضادهای چندگانه گروه‌های موجود تحت شرایط اجتماعی، اقتصادی و بین‌المللی می‌داند (ارتباط میان دیوانسالاری دولتی یا اشراف و رابطه آن یا دول خارجی در ایجاد انقلاب)، تیلی که کارکردگرایی را نقد می‌کند به تضاد، کنش جمعی و دو فرآیند کلمان گسترش سرمایه‌داری و رشد دولت ملی پرداخته و در «قرن شورش» ۱۹۷۵ سه کنش جمعی رقابتی، واکنشی و حمایتی را (به ترتیب در اروپای پیشاصنعتی، قرن ۱۹ و ۲۰) تمییز می‌دهد و حوادث این دوران‌ها را با این مفاهیم تبیین می‌کند و در کتاب «سرمایه، سرکوب و دولتی‌های اروپایی از ۱۹۹۰-۱۹۰۰» (۱۹۹۰) برخلاف برودل و والرش‌تاین که سرمایه‌داری تجاری را در مرکز مطالعه قرار

دادند، ابزار سرکوب مثل ارتش و... و نقش سرمایه و زور را در شکل‌دهی اشکال اولیه حاکمیت‌های غیرمستقیم جاه‌طلب و در نهایت تبدیل آنها به حاکمیت مستقیم سرمایه‌داری گسترده (و نیز) و زورسرمایه‌دارانه (بریتانیا) یا سرکوب شدید (روسیه) در مرکز توجه قرار می‌دهد و معتقد است این حاکمیت‌ها از چهار مرحله سلطانی، تحت‌الحماگی، ملی‌گرایی و تخصصی‌شدن می‌گذرند و در این مسیر کار ویژه دولت‌ها هم از امر جنگ و دفاع تا نظارت و مراقبت، تولید، توزیع و... گسترش می‌یابد.

سرانجام اسمیت، اوج جامعه‌شناسی تاریخی را مربوط به نسل سوم آنها، با کارهای مارکسیستی والرش‌تاین و اندرسون، تبارشناسی‌های قدرت مایکل مان و برودل و نظریه‌سازی گیدنز و رانسیمن (Runciman) می‌داند. به نظر او، پری اندرسون در اثر دوجلدی خویش «گذرگاه‌های عهد باستان تا فتودالیسم و دودمان‌های دولت مطلق» (۱۹۷۴) با روش‌شناسی تحقیق تاریخی و تعمیم جامعه‌شناختی سعی در فهم سرشت دموکراسی بورژوازی، کارکرد دولت ملی و رابطه بین صورت‌بندی‌های اجتماعی از جمله دولت‌ها و همزیستی آنها با شیوه‌های مختلف تولید (کوچگرد، بازرگانی اولیه، برده‌داری و فتودالی) در سیر توسعه اروپای غربی دارد. او در جلد دودمانها، دولت‌های مطلقه اروپا را همراه با سنخ‌بندی‌ای از این دولت‌های استبدادی در شرق و غرب آن تحلیل می‌نماید.

اما والرش‌تاین پا را از مطالعه تطبیقی در محدوده اروپا فراتر می‌گذارد و با تمرکز بر اقتصاد جهانی سرمایه‌داری و ترسیم خط سیر نظام‌های جهانی،

جامعه‌شناسی توتالیتاریستی اسمیت، گیدنز و برودل

مکانیسم، عملکرد و پایداری یا تحول آنها با سلطه بر ابزار سرکوب توسط جوامع مرکز، کسب تمهد ایدئولوژیکی کادرهای اداری و تقسیم اکثریت استثمار شده این نظام به حلقه جوامع پیرامونی و نیمه‌پیرامونی را نشان می‌دهد و در این مسیر ویژگی دولت‌ها، شهرها، روستاها، وضع اقتصادی طبقاتی و قومی و فرهنگی آنها را با تأکید بر سه کنشگر عمده این نظام یعنی طبقات، ملل و قومیت‌ها بررسی می‌کند و تضادهای موجود در هر حلقه به خصوص توان «جنبش‌های ضد سیستم» (۱۹۸۹) - چپ قدیم و جنبش‌های اجتماعی (زنان، سبزها و...) در غرب، اقلیت‌های قومی، احزاب سنتی کمونیستی، جنبش‌های حقوق بشر و مخالف دیوان سالاری در شرق، و جنبش‌های آزادیبخش جهان سوم که بیشتر شکل مذهبی دارند - را در این نظام جهانی تحت مبادله نابرابر، مطالعه می‌کند.

زیربناهای قدرت در کارهای فرناند برودل و مایکل مان کلایده شده است، برودل که دو اثر عظیم «مدیرانه: دنیای مدیرانه‌ای در عصر فیلیپ دوم» (۱۹۴۹) و «تمدن سرمایه‌داری: قرن ۱۸-۱۵» (۱۹۷۹) را پدید آورده، پدیده‌های اجتماعی را مرتباً تحت فرآیند ساختبندی شدن، ساخت‌زدایی و ساختبندی مجدد می‌داند و لذا در هر دو جلد به ساختارها، برهه‌ها و رویدادها و ترکیب این سه موضوع در هر عصر می‌پردازد و هر کدام را در بستر جغرافیایی و انسانی خویش مورد مطالعه قرار می‌دهد و اثرات طبیعت بر تمدن‌ها و جوامع، نقش انواع شهرها (باز، بسته، تحت استیلا) و ارتباط آنها با حوزه سیاسی و روال حرکت از اقتصاد شهر محور به اقتصادهای

جهانی در کار وی بیشتر مشهود است. مایکل مان در «منابع قدرت اجتماعی» (۱۹۸۶) در دو جلد (قدرت صنعتی) با تقسیم قدرت به چهار منبع اقتصادی، ایدئولوژیک، سیاسی و نظامی، که غلبه هر کدام با توجه به بستر تاریخی جهانی در حال تغییر بوده است، جهش قدرت و سیر توسعه جوامع انسانی تا پیدایش تمدن غربی را از بین‌النهرین تا سرمایه‌داری بین‌الملل پی‌گیری می‌کند. او قدرت را در محورهای توزیعی، اشتراکی و اجماعی، و نیز سطحی و عمقی، اقتداری یا انتشاری، در دولت شهرهای یونان، روم و اروپای مسیحی تا عصر مدرن، همراه با شکل نظام سیاسی و راهبردهای طبقات حاکمه مدرن متصدی نوسازی در اروپا با توجه به ساختار آنها (مشروطه، ائتلافی، رقابتی یا استبدادی) برای نوسازی و سرانجام این طبقات در تبدیل به فاشیسم، سوسیالیسم اقتدارگرا یا لیبرال / رفورمیست، با توجه به راهبردهای اتخاذی (لیبرال، اصلاح طلبانه یا اقتدارگرا / سلطنتی) مورد بررسی قرار داده است.

اسمیت معتقد است، کار نظریه‌سازانه و روش‌شناسانه در این حوزه جامعه‌شناسی توسط گیدنز و بخصوص رنسیمن به انجام رسیده که در اثر سه جلدی خود «رساله‌ای در باب نظریه اجتماعی» روش‌شناسی و نظریه اجتماعی بنیادی را همراه با کاربرد تجربی آن در انگلیس قرن ۲۰ (موضوع جلد ۳) پیش گرفته است. در نظر او فهم و درک انسانی در سه مرحله گزارش (کشف مقاصد، نیات و عقاید کنشگر)، تبیین یا درک علل که بعد از گزارش انجام می‌پذیرد و سرانجام تشریح (discription) (مشارکت در موضوع مورد گزارش و تبیین واقع شده و ارزیابی و داوری آن) به نهایت می‌رسد و مهم‌ترین وسیله آزمون در این رشته مقایسه شبه تجربی در quasi-experimental است که در آن تضادها در پدیدارهای مورد مقایسه روشن می‌گردند. او در جلد ۲ درصدد پاسخگویی به این امر است که چه جوامعی با چه شیوه‌هایی از تولید سرکوب و اقتناع در مراحل مختلف تکامل قابل تصور است و چرا این همخوانی‌ها با این شیوه‌ها متناسب است و نه شیوه‌های دیگر. از این رو یک سنخ‌بندی خطی از جوامعی که به زعم وی در فشار برای تکامل هستند متناسب با شیوه‌های تولید، شیوه‌های سرکوب و شیوه‌های اقتناع ارائه می‌کند.

گیدنز که در «سرمایه‌داری و نظریه اجتماعی

مدرن» (۱۹۷۱) و «ساختار طبقاتی جوامع پیشرفته» (۱۹۷۳) جنبه‌های نهادین اساسی جوامع مدرن را تحلیل نموده، نابرابری و قدرت و تضاد منافع را برخلاف پارنسس و دورکیم با کنش و نهادها گره می‌زند و جامعه‌شناسی تاریخی‌اش توسط اسمیت با بررسی دو کتاب «نقد نوین ماتریالیسم تاریخی» (۱۹۸۱) و «دولت ملی و خشونت» (۱۹۸۵) مورد بررسی قرار می‌گیرد. به نظر اسمیت، گیدنز با دیدگاهی نوتکاملی، نظریه ماتریالیسم تاریخی مارکس را از جهت غفلت از قابلیت دانایی و خردمندی شورهای انسانی نقد می‌کند و ساختاربنندی نظام‌های اجتماعی را در سه صورتبندی زمانی کنش متقابل روزانه، دوره زمانی زندگی و دگرگونی و بازتولید نسلی نهادها می‌داند و با این بنیاد نظری، ویژگی‌های جوامع ساده

منقسم به طبقات (divided-class) - که بنیان سازمانی آنها مبتنی بر طبقه نیست - و جوامع طبقاتی - که بنیان سازمانی آنها طبقاتی است - را با توجه به میزان تمایز زمانی - مکانی، افزایش نظارت و نیز قدرت‌های قانونی، نظامی، مالی و دولتی (دولت ملی) به خصوص رابطه شهروندی و نظارت که با پویایی اطلاعاتی و رسانه‌ای و بازتابی و مراقبت و کنترل بازنایشانه افراد جوامع طبقاتی پدید می‌آید، در کنار تشکیل دولت ملی و ملیت‌گرایی که از عناصر نهادین مدرنیته است، مورد کنکاش و بررسی قرار داده است.

بررسی و ارزیابی

اسمیت در اثری کم حجم، روان، خوشخوان و جذاب، تصاویر و مناظر بدیع و گسترده و متنوعی از سیر تحول جامعه‌شناسی تاریخی را همچون یک راهنما و گزیده کوچک و فشرده، برای خوانندگان حتی غیرمتخصص در این رشته فراهم آورده و در این تلاش از استعارات ادبی هم بهره می‌برد. عنوان‌بندی‌های متناسب، تشریح و توصیف خلاصه نظرات جامعه‌شناسان مختلف از منظر کتب برجسته آنها، ارائه شواهد و شرح حال افراد و اثری که دوره زندگی آنها در پدید آوردن این آثار داشته (مثل تجربه جنگ و زندان جنگی الیاس یا ریشه زندگی روستایی برودل، پایگاه طبقاتی بالای مارشال و...) یا اثرات اوضاع اجتماعی و تاریخی بر سیر فکری آنها، جذابیت کتاب را در برابر سبک‌های علمی و خشک افزون نموده است. اسمیت در جای جای کتاب خلاصه دیدگاه‌ها را در جدول و کادرهایی به صورت چکیده یا دسته‌بندی شده ارائه می‌کند و روش مقایسه‌ای در این رشته را،

جامعه‌شناسی مدرن شدن از

دیدگاه
عبدالکریم
عبدالله
بررسی
«دولت ملی و خشونت»

شروع می‌شود

شیوه‌ای از طرح و بررسی و تحلیل اندیشه‌های جامعه‌شناسی تاریخی را در پیش گرفته است، اما در همان فصل نخست کتاب، پارادایم و جهت‌گیری فکری خویش را با وفاداری به شعارهای روشنگری (برابری، آزادی و...) و آنها را آمل جامعه‌شناسی تاریخی دانستن، آشکار می‌سازد، بینشی که بر سازنده‌ی تفکر مدرنیستی است.

از این رو تعجبی هم نخواهد بود که کتاب وی تماماً به اندیشه‌هایی در همین برنامه پژوهشی مدرنیستی تاریخ و همراه با چشم‌پوشی از مناظر منتقد روشنگری و نقاد عقل و تاریخ مدرن بپردازد، اندیشه‌های دیگری که ناظر بر گسست‌های عمیق در سیر تاریخی صوردانایی جوامع تاریخی است و از تاریخ خطی به

تاریخی از هم گسیخته، دوری و محل در هم شکستن انسجام هویت و پاره پاره شدن آن، سرکوب و سکوت گروه‌ها و اقلیت‌های قومی و جنسی در طول تاریخ و کشف گفتمان‌های مسلط و گفتمان‌های از متن به حاشیه رفته و در نهایت تاریخ‌گفتمانی و هرمنوتیکی است. جای این رویکرد که امروزه جدید است و متفکران بنام پس‌ساختارگرایی، فمینیست در آن قلم زده‌اند و آثار مهمی نیز در آن پدید آورده‌اند از جمله رویکردهای غائب در کتاب است که می‌توانست جامعیت این کتاب آموزش و تحلیلی را دوچندان کند.

پی‌نوشت‌ها:

۱. بحث‌های جالبی را در این زمینه می‌توان در مناظرات گلدتروپ و منتقدانش در دو شماره British Journal of Sociology ۱۹۹۱، ۴۲(۲) و نیز ۱۹۹۴، ۴۵(۱) مشاهده نمود.

See in Central Problems of Sociology, ۱۹۷۹، ۲۳۰، ۲.

۳. برای بحث گسترده‌ای در مورد ارتباط این سه موضوع، رجوع شود به مایکل استانفورد، فلسفه و تاریخ، ص ۱۰۸ به بعد، در کتاب فلسفه تاریخ، ترجمه حسینی نودری، طرح نو، ۱۳۷۹.

۴. به این موضوع اسمیت نیز اشاره نموده است، ۱۶۷: P.

۵. در نظر داشته باشیم که معنود کتاب‌های وزیر جامعه‌شناسی تاریخی که در ایران منتشر شده بیشتر ترجمه هستند و در مراکز پژوهشی و دانشگاه‌های خارج از کشور، شکل گرفته‌اند، مثلاً رجوع شود به آثار آبراهامیان، کاتوزیان، جان فوران و...

در این کتاب نیز به کار می‌گیرد تا فهم آثار افراد مطرح شده به آسانی صورت گیرد (مثلاً ارائه شباهت‌های نظری تامسون و مورد (ص ۶۶)، مقایسه اسکاچپول، تروتسکی و ایزنشتات، والرشتاین با اندرسون (ص ۱۰۳) و...) از سویی در هر فصل از نقد و بررسی نظریات طرح شده چشم نمی‌پوشد و به کاستی‌ها و ناتوانایی‌های تحلیل‌های ارائه شده نیز اشاره می‌کند. به خصوص فصل آخر کتاب که نمای جامعه‌شناسی تاریخی در دهه ۹۰ است، با روشی جذاب و فرائظری و به شیوه‌ی جامعه‌شناسی معرفتی و علم، خاستگاه این افراد را (از لحاظ طبقاتی، همدلی یا خارج گود بودن با آرمان‌های این رشته، کسب عناوین ناظر بیرونی یا همدل درونی توسط این اندیشمندان، تقسیم‌بندی از میزان دگرگیری یا فاصله‌گیری از تعهد علمی جامعه‌شناسی تاریخی در چهار نوع ایده‌آل دانشمند، حامی سیاسی، ناظر متخصص چریک و استاد پژوهشگر) بررسی کرده و آثار آنها را در سه دسته (نظریه، تعمیم تجربی و تحقیق تاریخی) تقسیم می‌کند و سرانجام خط سیر چهار مرحله‌ای این رشته و دل‌مشغولی‌های عمده آن در هر مرحله را با توجه به ظهور یا در محاق قرار گرفتن دموکراسی یا سرمایه‌داری ارائه می‌دهد. این سبک ارائه مطالب و نویسندگی، خود می‌تواند راهنمای آموزشی جالب و مفیدی - آن هم از سوی یک Reader در دانشگاه Aston - برای نویسندگان و مربیان ما باشد.

هرچند اسمیت در این کتاب داعیه طرح نظریه و گفتمان متمایز و منحصر به خویش را ندارد و بیشتر